AUI, secţiunea III e, Lingvistică, tomul LII, 2006

Mărci verbale şi nonverbale ale dezacordului în româna vorbită actuală

de
LUMINIŢA HOARŢĂ CĂRĂUŞU

The article discusses several problems of the discourse Markers, namely the denial Markers in spoken Romanian. Discourse analysis is a vast and ambiguous field. The vastness and ambiguity of discourse analysis is suggested by the textbooks on different approaches to language, such as pragmatics, which define the field as the study of the general conditions of the communicative use of language.

Denial Markers are a type of pragmatic class. Denial Markers have certain privileges of occurrence, which must be specified.

1. Introducere

Negaţia este „un procedeu lingvistic (gramatical) acţionînd deopotrivă în plan semantic referenţial şi în plan enunţiativ (GALR 2005:707). La nivel semantic-lexical, negaţia se manifestă printr-un „ansamblu de procedee derivative care formează în mod sistematic cuvinte cu sens negativ (prefixele negative)", cuvintele cu sens negativ neavînd caracteristicile predicative ale negaţiei gramaticale, acestea reprezentînd „doar un rezultat lexicalizat al acesteia" (GALR 2005:707).

Termenul *negaţie* se aplică, în sens larg, şi unor acte de contestare, respingere la nivel pragmatic, în interacţiunea verbală. Vom folosi, în lucrarea de faţă, pentru acest tip de acte de limbaj, termenul *dezacord*.

2. Mărci verbale ale dezacordului

În termenul generic *dezacord* pot fi înscrise „multiplele forme în care se concretizează divergenţele ocurente în comunicarea orală", realitatea lingvistică pe care o acoperă acest termen suportînd „diferenţieri graduale" şi incluzînd „diferite forme de expresie şi strategii comunicative şi interpretative: corectare, autocorectare, contestare, contrazicere, contracarare, dezacord parţial, total, direct, indirect, conflict etc." (Popescu 2003:229).

Dezacodul a fost considerat (Stati 1990 : 79, 127) un tip de *rol argumentativ*, alături de alte roluri argumentative ca: a) *asentiment, confirmare, adeziune*; b) *justificare, probă*; c) *concesie*; d) *rectificare*; e) *obiecţie*; f) *critică, acuzaţie, reproş*; g) *teză, concluzie*[1]. Astfel, rolul argumentativ al unui enunţ a fost interpretat ca fiind „o dimensiune facultativă adăugată la funcţia pragmatică, relevîndu-se, de obicei, la nivel transfrastic" (Stati 1990: 67). Rolul argumentativ este o proprietate relaţională, în măsura în care el se stabileşte în raport cu un alt conţinut frastic. Sorin Stati admite că un enunţ poate avea

[1] Referitor la caracteristicile celorlalte roluri argumentative, vezi Cărăuşu 2006 b : 305-312.

BDD-A1688 © 2006 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:23 UTC)

secțiuni, fiecare secțiune avînd rolul său argumentativ. Astfel, schimbul conversațional „Petre va veni mîine. / Nu. Nu fi aici decît săptămîna viitoare. Mîine va fi la Londra" (Stati 1990: 67) este o secvență de trei roluri, şi anume *contestare + rectificare + obiecție*.

Dezacordul, ca rol argumentativ, se exprimă, mai întîi, prin reluarea, în formă negativă, a frazei contestate, sau prin conectori argumentativi de tipul: *din contră, nu* sau printr-o expresie echivalentă. Locutorul îşi exprimă dezacordul, refuzul, vizavi de intervenția locutorului utilizînd formule explicite de tipul: „Nu sînt de acord", „Este fals" şi fraze performative de tipul „Contest afirmațiile tale":

„**A**: nu ştiu de: organizatori acuma. asta în mai a fost cu:# nu ştiu ce centru american cu altceva şi d-aia au avut bani. şi dacă şi-ăştia de la politehnică au↓ decontează. CE scria acolo. parcă scria nişte chestii de bani

B: *nu*. nu scria.

A: nu scria.# întrebați cînd ajungeți acolo. am înțeles că merge şi răzvan↓ şi doamna:# c***" (Ruxăndoiu 2002: 38);

„**C**: nu contează altceva ↑ =

D: = nu vindecați. =

C: = decît + mă iertați ↓ ++ să vă dau exemplu + î: ↓ + din mine. păi dacă arta atît de +

veridică la un moment dat ↑ şi de un livresc atît de ++ [xxx] sînt duse atît de în extrem ↑ încît lumea nu [xxx] =

A: = <F *NU. NU.*> televiziunii i se reproşează ↑ + de exemplu ↑ + că ++ vrînd nevrînd ↑ ++ [xxx] să le copieze. la o crimă ↑ + la un omor ↑ ++ la ştirile de la ora cinci ↑ + la nu mai ştiu ce ↑ + =

B: = dar nu există aşa ceva ca ++ [xxx] =" (Cărăușu 2005: 213).

Mărcile verbale ale dezacordului reprezintă un tip de *mărci ale schimbării rolului conversațional*[2]. Astfel, mărcile verbale ale dezacordului se înscriu în categoria *mărcilor ascultătorului*, mărci care servesc la *preluarea cuvîntului*, numite şi *semnale de turn-taking* (*de schimbare a rolului conversațional*). Prin intermediul acestui tip de semnale „ascultătorul comentează enunțul partenerului, asumîndu-şi, în acelaşi timp, rolul vorbitorului" (Mara 1986: 183).

Ascultătorul poate încerca să preia cuvîntul întrerupîndu-l pe vorbitor, cele două intervenții, cea a vorbitorului şi cea a ascultătorului, suprapunîndu-se:

„**D**: <**S** titlul lucrării mele de doctorat> ↑ =

A: = *spuneți mai tare*.

B: *puțin mai tare dacă* ↑

A: *aşa*.

[2] Vezi, în acest sens, Cărăuşu, 2006 a :139-148.

BDD-A1688 © 2006 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:23 UTC)

D: titlul lucrării mele de doctorat ↑ [xxx] spus şi nespus în în interacţiunea comunicaţională. deci în + interacţiunea în + comunicarea interpersonală." (Cărăuşu 2005: 168-169).

Ascultătorul poate face o remarcă pozitivă în timp ce partenerul vorbeşte, de tipul „sînt complet de acord", dar poate dori şi să-şi exprime un punct de vedere care să destabilizeze vorbitorul, utilizînd mărci verbale ale dezacordului de tipul „prostii!", „da de unde" sau „nu sînt de acord" (Collett 2005: 91) :

„**B**: ş-o lipsit mult?

C: *da di undi*↑ cî imediat + o venit sî vadî ci facem. + dănuţ ↑ + + era sî-i spargî unei fe CApul unei fe:ti: ↓ + o căzut aia ca la: alandala ↑ jum-jum ↑ şî doamna l-o prins." (Cărăuşu, *Corpus*, p. 51).

În literatura de specialitate, s-a recurs şi la o taxonomie a dezacordului în comunicarea orală. Astfel, Mihaela Popescu (Popescu 2003: 228) este de părere că „pe axa actanţială, dezacordul îşi desfăşoară potenţialul în trei direcţii: *dezacordul locutorului cu sine*, *dezacordul cu interlocutorul* şi *dezacordul cu un terţ* nonprezent sau nonactiv din punctul de vedere al interacţiunii verbale". Forme ale dezacordului locutorului cu sine sînt: *neatenţia, ezitarea, autoîntreruperea controlată, amplificarea sau diminuarea, dezacordul metalingvistic*[3].

Dezacordul cu interlocutorul poate fi, în opinia aceleiaşi lingviste, dezacord *total* sau *parţial*, „în funcţie de modul în care se face respingerea actului de vorbire performat de interlocutor" şi dezacord *nonstrategic*, „realizării nonstrategice corespunzîndu-i dezacordul direct, explicit", sau *strategic*, celei de a doua căi, strategice, „corespunzîndu-i dezacordul implicit".

Dezacordul strategic poate fi clasificat, la rîndul său, în: *dezacord indirect*, *prin interogaţie*, *dezacord indirect* (*prin interogaţie*), *metalingvistic + ironie*, *dezacordul citat*, *dezacordul simulat*, *dezacordul implicit*, *dezacordul atenuat + argumentare*, *dezacordul atenuat + contracarare*, *dezacordul în crescendo (cu potenţial agresiv limitat)* şi *dezacordul cu o presupoziţie a interlocutorului*[4].

Dezacordul cu un terţ vizează „exprimarea, de către locutor, a dezacordului cu privire la situaţia de comunicare, la o stare de fapt despre care se discută, la opiniile unui terţ care nu se poate erija în instanţă comunicativă, în actant (adică în participant direct sau citat", acestă formă de dezacord neimplicînd „reacţii din partea ţintei sale", în schimb, ea putînd „atrage – în funcţie de situaţie – fie acordul, fie dezacordul receptorului în legătură cu aserţiunile sale"(Popescu 2003: 236).

În literatura de specialitate, se consideră că „mijloacele de respingere a unei propoziţii sau presupoziţii, specifice dialogului, depind de replica anterioară, care are rolul de stimul şi care conţine antecedentul anaforelor negative"(GALR 2005: 726). Din acestă perspectivă, situaţiile caracteristice sînt:

[3] Vezi Popescu 2003: 229 ş. u.
[4] Vezi Popescu 2003: 231-235.

BDD-A1688 © 2006 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:23 UTC)

a) răspunsul negativ la o întrebare totală : *A înghețat apa? – Nu.*
b) respingerea unei afirmații precedente: *Apa a înghețat. – Nu. / Ba nu.*
c) respingerea unor acte injonctive, predictive, promisive etc.: *Vino mîine. –Nu. / Ba nu*[5].

3. **Mărci nonverbale ale dezacordului**

Dezacordul, această stare de spirit, poate fi semnalată şi prin semnale nonverbale. Astfel, interlocutorul poate fi „complet închis", „retrăgîndu-se pe scaun cît mai aproape de spătar şi închizîndu-şi corpul din punct de vedere fizic", el închizîndu-şi, în acelaşi timp, şi „receptorii senzoriali" (Turchet 2005:260). Poziția interlocutorului este, din această perspectivă, cea „a unui boxer care şi-a adus tot corpul înapoi înainte de a lupta şi a riposta", iar, din punctul de vedere al comunicării, „este indicat să îi dai cuvîntul pentru a încerca să identifici exact problema şi, odată ce se va descărca, el va putea reveni la sentimente mai bune" (Turchet 2005: 260). Întrebarea „Ce părere ai? este întotdeauna o întrebare foarte bună în astfel de situații, deoarece, „pînă acum închis, interlocutorul este pus în situația să emită, pentru că îi cerem să ne expună motivele dezacordului său, şi o face fără agresivitate, întrucît dezacordul său a fost depistat vizual foarte devreme" (Turchet 2005:260).

De obicei, se consideră că modul normal de a spune „nu" cu ajutorul capului este „prin întoarcerea acestuia într-o parte şi-n alta" (Collett 2006: 292), acesta fiind cel mai popular cod regăsit în Europa. Presupunerea este, însă, incorectă. Un alt mod de a exprima dezacordul este acela în care capul este „aruncat spre spate pentru a spune „nu", întîlnit în Grecia, în Turcia şi în sudul Italiei" (Collett 2006: 292). Aruncarea capului „se rezumă la o singură mişcare", mărirea vitezei sau amplitudinii mişcării făcînd ca gestul „să pară mai spectaculos", gestul fiind însoțit de „folosirea mimicii feței sau a unor semnale vocal-convenționale" (Collett 2006: 293). În Grecia, de exemplu, localnicii îşi aruncă capul pe spate "fără a utiliza şi anumite grimase", dar îşi dau capul pe spate, însoțind mişcarea „cu ridicarea sprîncenelor, închizînd ochii şi țîțîind din buze", gestul căpătînd „o semnificație categoric negativă" (Collett 2006: 293).

Al treilea tip de gesturi ale capului pentru a nega un lucru este cel în care, pentru a spune „nu", „capul este împins brusc spre spate", acest cod fiind „specific Bulgariei". La bulgari, uneori gesturile folosite pentru acord şi dezacord sînt ambigue: „deşi folosesc mişcarea de rotire pentru a spune „da", uneori folosesc mişcarea de scuturare a capului pentru a trimite acelaşi mesaj", acest lucru întîmplîndu-se, din fericire numai atunci cînd „îşi acompaniază vorbele de gesturi" (Collett 2006: 296-297). Atunci cînd înalță din sprîncene pentru a semnala negația, grecii „îşi însoțesc, adesea, mişcarea cu deschiderea largă a ochilor; pentru noi, o asemenea mimică pare o formă uşor uimită de aprobare, dar pentru majoritatea populației greceşti înseamnă categoric „nu" (Collett 2006: 298).

[5] Vezi GALR 2005: 726.

BDD-A1688 © 2006 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:23 UTC)

Despre „clătinatul capului, utilizat în general cu sensul de 'nu'", vorbeşte şi Allan Pease (1993: 121), gestul în discuţie putînd fi considerat fie „un gest înnăscut", fie „primul gest însuşit de fiinţa umană". Astfel, „atunci cînd noul născut s-a săturat de lapte, el îşi clatină capul într-o parte şi alta, pentru a îndepărta sînii mamei" (Pease 1993: 122).

În ceea ce priveşte semnalele ochilor, „privirea laterală" este folosită pentru exprimarea ostilităţii, fiind însoţită de „încruntarea sprîncenelor, de ridicarea frunţii sau de lăsarea în jos a buzelor". De asemenea, „gestul blocării ochilor", însoţit de „înclinarea capului pe spate, pentru a ne putea arunca o privire lungă, sau, cum s-ar zice, pentru a ne măsura din cap pînă în picioare" exprimă dezacordul celui care îl foloseşte, o reacţie negativă, care necesită „un nou procedeu pentru restabilirea unei comunicări eficace" (Pease 1993: 140-142).

Printre gesturile mîinii şi ale braţului ce exprimă dezacordul, putem aminti „încleştarea mîinilor", gestul avînd trei poziţii principale: „mîinile încleştate înaintea feţei, mîinile încleştate şi aşezate pe masă sau în poziţie de mijloc şi mîinile încleştate şi lăsate în poală în poziţie de şedere sau lăsate în jos cînd stăm în picioare" (Pease 1993: 67-68). De asemenea, „braţele încrucişate cu degetele mari ridicate" constituie o altă poziţie de gesturi larg răspîndite care exprimă dezacordul, acest gest fiind un semnal dublu, alcătuit dintr-o atitudine negativă (braţele încrucişate), ce exprimă dezacordul şi dintr-o atitudine de superioritate (etalată prin degetele mari)[6].

Între alte gesturi ale mîinii şi braţelor care exprimă dezacordul, putem aminti gestul încrucişării braţelor, însoţit de cel ale mîngîierii bărbiei şi al încrucişării picioarelor, interlocutorul înţelegînd că răspunsul celui care face acest gest este, fără a-l expima în cuvinte, „nu". De altfel, gestul obişnuit al încrucişării braţelor este „un gest universal care exprimă, aproape pretutindeni, o atitudine defensivă sau negativă", încrucişarea braţelor arătînd clar că „majoritatea oamenilor utilizează gestul braţelor încrucişate atunci cînd nu sînt de acord cu cele auzite" (Pease 1993: 97). Şi gestul complet de încrucişare a braţelor însoţit de palmele strînse pumn „indică o atitudine ostilă şi defensivă, acest grup de gesturi combinîndu-se adesea cu dinţii strînşi şi faţa aprinsă, „caz în care atacul verbal sau fizic poate fi iminent" (Pease 1993: 99).

În privinţa gesturilor picioarelor ce exprimă dezacordul, poate fi amintit gestul încrucişării picioarelor, care „aproape întotdeauna este un gest secundar, care apare împreună cu alte gesturi negative şi din această cauză nu poate fi interpretat izolat sau rupt de context". Mai mult, „cînd gestul încrucişării picioarelor apare împreună cu încrucişarea braţelor, persoana respectivă s-a retras din conversaţie" (Pease 1993: 108).

[6] Vezi Pease 1993: 75-76.

BDD-A1688 © 2006 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:23 UTC)

Concluzii

În lucrarea de față, înscriem în termenul generic *dezacord* variatele forme în care se concretizează divergențele care ocură în interacțiunea verbală curentă.

Lucrarea prezintă dezacordul ca fiind un tip de *rol argumentativ*, rol ce se exprimă fie prin reluarea, în formă negativă, a frazei contestate, fie prin *conectori argumentativi* de tipul: *nu*, *din contră*, *da de unde*, fie printr-o expresie echivalentă.

Mărcile verbale ale dezacordului pot fi înscrise între *mărcile schimbării rolului conversațional*. Lucrarea ia în discuție şi cîteva *semnale nonverbale* ale dezacordului.

Bibliografie

A. Izvoare

Hoarță Cărăușu, Luminița (coordonator), *Corpus de limbă română vorbită actuală*, Editura Cermi, Iaşi, 2005 [= Cărăușu, *Corpus*].

Ionescu Ruxăndoiu, Liliana (coordonator), *Interacțiunea verbală în limba română actuală*, Editura Universității din Bucureşti, 2002.

B. Lucrări de referință

Collett, Peter, *Cartea gesturilor europene*, Editura Trei, Bucureşti, 2006 [= Collett, *Gesturi europene*].

Collett, Peter, *Cartea gesturilor. Cum putem citi gîndurile oamenilor din acțiunile lor*, Editura Trei, Bucureşti, 2005, [= Collett, *Cartea*].

Gramatica limbii române, vol al 2-lea, *Enunțul*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005 [= GALR].

Hoarță Cărăușu, Luminița, *Mărci ale schimbării rolului conversațional în limba română vorbită actuală*, în *Identitatea culturală românească în contextul integrării europene*, Editura Alfa, Iaşi, 2006 a, p. 139-148.

Hoarță Cărăușu, Luminița, *Teoria rolurilor argumentative*, în *Limba şi literatura română. Regional – național – european*, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2006 b, p. 305-312.

Mara, Edith, *Per un analisi dei segnali discorsivi nell'italiano contemporaneo*, Tübingen, 1986.

Pease, Allan, *Limbajul trupului. Cum pot fi citite gîndurile altora din gesturile lor*, Editura Polimark, Bucureşti, 1993 [= Pease, *Limbajul*].

Popescu, Mihaela, *Aspecte ale dezacordului în comunicarea orală*, în Laurența Dascălu Jinga, Liana Pop (coordonatoare), *Dialogul în româna vorbită*, Editura Oscar Print, Bucureşti, 2003 [=Popescu, *Aspecte*].

Stati, Sorin, *Le transphrastique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1990 [= Stati, *Trasphrastique*].

Turchet, Philippe, *Sinergologia. De la limbajul trupului la arta de a citi gîndurile celuilalt*, Editura Polirom, Iaşi, 2005 [= Turchet, *Sinergologia*].

BDD-A1688 © 2006 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:23 UTC)